

Προκόπης Παυλόπουλος: Γιατί λιγοστεύουν «τα χρόνια της αθωότητας;»

/ Γνώμες

Γιατί λιγοστεύουν «τα χρόνια της αθωότητας;» Το «αίνιγμα» και η «λύση» του μέσα από τον εμβληματικό «Πολίτη Κέιν»*

Ζούμε, δίχως αμφιβολία, σε μία εποχή κάθε άλλο παρά γραμμική, ή τουλάχιστον πολύ λιγότερο γραμμική από εκείνη ακόμη και του σχετικώς πρόσφατου παρελθόντος. Και αυτό γιατί βασικό χαρακτηριστικό της είναι ο πολυπρισματικός και, επέκεινα, σύνθετος χαρακτήρας της, ο οποίος προκύπτει ιδίως από τις ιδιαιτερότητες της άκρως παγκοσμιοποιημένης οικονομικής πραγματικότητας.

Κατ' ακρίβεια, η ραγδαίως προϊούσα Οικονομική Παγκοσμιοποίηση, με την πρόσφορη συνδρομή της Τεχνολογίας που διανύει πλέον την περίοδο της αποθέωσης της Τεχνητής Νοημοσύνης και των απεριόριστων δυνατοτήτων του Κβαντικού Υπολογιστή, έχει προ πολλού ανατρέψει την κλασική κανονικώς εξελισσόμενη ισορροπία της αμφίδρομης επιρροής μεταξύ της κοινωνικοοικονομικής υποδομής και του *latu sensu* θεσμικού εποικοδομήματος. Κάτι το οποίο εξηγεί και το γιατί αναδύεται το, προδήλως ευκρινέστερο,

φαινόμενο ενός είδους «επικυριαρχίας» του οικονομικού επί του θεσμικού. Μία επικυριαρχία που, μεταξύ άλλων, σημαίνει ότι οι γνησίως θεσμικής καταγωγής και δημοκρατικώς νομιμοποιημένοι κανόνες δικαίου «υποκλίνονται» στην λογική και την ισχύ των αμιγώς οικονομικής προέλευσης κανόνων σε ό,τι αφορά την εν γένει ρύθμιση των εντός του κοινωνικού συνόλου σχέσεων. Κανόνων μιας τόσο περισσότερο αδιευκρίνιστης καταγωγής, όσο οι δημιουργοί τους κρατούν ερμητικά θωρακισμένα την ανωνυμία τους προκειμένου να αποφεύγουν κάθε έλεγχο εγκυρότητας και, επομένως, κάθε αντίστοιχη κυρωτική συνέπεια.

I. Το ολοένα και πιο σύντομο πέρασμα από τον αυτοκαθορισμό στον ετεροκαθορισμό

Πέραν των άλλων επιπτώσεων αυτή η καθηλωτική, για την μέσω δικαιοκινών μηχανισμών ρύθμιση των κοινωνικοοικονομικών σχέσεων, «επικυριαρχία» του οικονομικού φαινομένου υπό τα ως άνω χαρακτηριστικά του έχει και άλλες, και δη πολύμορφες, συνέπειες. Με εξαιρετικά χαρακτηριστική εκείνη της δραματικής συρρίκνωσης της ηλικιακής περιόδου, που σηματοδοτεί το πέρασμα από τον αυτοκαθορισμό της συμπεριφοράς του ανθρώπου στην, οιονεί ανατρεπτική, διάσταση του ετεροκαθορισμού του.

A. Για λόγους εν μέρει συμβατικούς -αλλά οπωσδήποτε και πραγματικούς- ως προσδιορίσουμε την ουσία της αντίστιξης μεταξύ αυτοκαθορισμού και ετεροκαθορισμού στην πορεία εξέλιξης της ηλικίας του ανθρώπου με βάση την σημασία την οποία αποδίδει, κατά τα πρώτα χρόνια της ζωής του, στα πράγματα που του ανήκουν, με κορυφαίο παράδειγμα εκείνο των παιχνιδιών του: Στην αρχή, και για ένα χρονικό διάστημα που φυσικά κυμαίνεται ανάλογα με την γενικότερη πολιτισμική διαμόρφωσή του έως τα κρσπεδα της ουσιαστικής ενηλικίωσής του, το παιδί κατέχει μία μορφή «εξουσίας» να καθορίζει την αξία αυτής της ιδιότυπης «ιδιοκτησίας» του με αποκλειστικό κριτήριο το θυμικό του και την φαντασία του. Δεν ανέχεται, και κατ' ουσία απορρίπτει σχεδόν a priori, κάθε άλλο κριτήριο. Ιδίως δε το οικονομικό, το οποίο σε αυτό το στάδιο αδυνατεί να αντιληφθεί και να υπολογίσει.

Γι' αυτό και αρνείται να αποχωρισθεί π.χ. το αγαπημένο παιχνίδι του έναντι οιοδήποτε τιμήματος. Είναι η ηλικιακή περίοδος μίας μορφής αυτοκαθορισμού του, πέρα και έξω από τα κατεστημένα πρότυπα του περιβάλλοντος εντός του οποίου ζει και μεγαλώνει. Ας δεχθούμε, βεβαίως μέσα σε πολλά εισαγωγικά, ότι πρόκειται για την «ηλικία της αθωότητας», υπό την έννοια της έντονης απουσίας εξωγενών στοιχείων καθορισμού της παιδικής συμπεριφοράς. Εν τέλει, είναι η ηλικιακή περίοδος κατά την οποία και κατά κάποιο τρόπο το παιδί «ανήκει», κατά

μεγάλο βαθμό, στον εαυτό του.

Β. Με την πάροδο του χρόνου, και υπό την επιρροή μίας συρροής παραγόντων κοινωνικοποίησης, το παιδί αρχίζει να προσαρμόζεται σε ένα περιβάλλον συμπεριφοράς όπου τα πράγματα που του ανήκουν, ακόμη και τα αγαπημένα παιχνίδια του, αποκτούν σταδιακά και μία άλλη αξία, πέραν εκείνης την οποία το ίδιο αποτιμά κατά το θυμικό του και την φαντασία του. Εδώ ακριβώς υπεισέρχεται και η οικονομική αξία της «ιδιοκτησίας» του, η οποία γίνεται ολοένα και πιο επιδραστική έως καταλυτική όσο η «επικυριαρχία» του οικονομικού υπολογισμού γίνεται πιο ισχυρή και, εν τέλει, ακατανίκητη. Και εδώ ξεκινάει να ξεθωιάζει η αρχική μορφή της ιδιοκτησίας στα χρόνια της «ηλικίας της αθωότητας», έως ότου χαθεί εντελώς στον ορίζοντα του χρόνου, όταν πλέον επέρχεται οριστικά το πέρασμα από τον αυτοκαθορισμό στον ετεροκαθορισμό.

Δηλαδή στην φάση ζωής, στο πλαίσιο της οποίας δεν ανήκουμε πια στον εαυτό μας κατά τα προτάγματα του θυμικού και της φαντασίας μας, ανήκουμε σε έναν κόσμο ρυθμιζόμενο από κανόνες που άλλοι διαμορφώνουν, δίχως την δική μας συγκατάθεση ή συμμετοχή. Δεν βιώνουμε το περιβάλλον που καθένας μας χτίζει με τα δικά του συναισθήματα και τις επέκεινα δικές του φαντασιακές δυνατότητες, ανήκουμε πλέον στο πολυδιάστατο πολιτισμικό περιβάλλον το οποίο εξελίσσεται σχεδόν αποκλειστικώς κατά την βούληση άλλων και πάνω σε κριτήρια που άλλοι επιλέγουν και κατ' αποτέλεσμα επιβάλλουν.

Όσο δε τα ως άνω κριτήρια γίνονται ολοένα και περισσότερο -ή και κατ' ουσίαν αμιγώς- οικονομικά, τόσο ο κατά τα προεκτεθέντα ετεροκαθορισμός μας συντελείται προεχόντως στην βάση αρχών και αξιών οι οποίες εκπορεύονται από την παντοκρατορία της οικονομικής απεικόνισης και αποτίμησης. Είναι τότε που καθώς περνούν τα χρόνια αν κάτι μπορεί να έχει απομείνει από την «ηλικία της αθωότητας», π.χ. από τα αγαπημένα παιδικά παιχνίδια, φεύγει από την επικράτεια της συνείδησης και κρύβεται στα βάθη του υποσυνειδήτου. Με αποτέλεσμα, και όσο η «επικυριαρχία» της αμιγώς οικονομικής εκτίμησης και αποτίμησης καθίσταται πιο αισθητή και πιο καθοριστική με την πάροδο του χρόνου -άρα όσο αλλάζει μέσα από πρωτεϊκές μεταβολές και οβιδιακές μεταμορφώσεις το επικρατούν πολιτισμικό πρότυπο- η προσπάθεια να ανασυρθούν τα παιδικά απομεινάρια της αθωότητας από τον σκοτεινό βυθό του υποσυνειδήτου να αποβαίνει πιο δύσκολη, πιο επίπονη, ίσως μάλιστα μάταιη.

II. Στα χνάρια του «Πολίτη Κέιν» και της εικαστικής δημιουργίας του Όρσον Γουέλς

Μέσα σε έναν τέτοιο δυστοπικό κόσμο, όπου η «δικτατορία» της παντοδυναμίας

του οικονομικού υπολογισμού τείνει να μηδενίσει την πεμπτουσία του αυτοπροσδιορισμού και του αυτοκαθορισμού -άρα «της ηλικίας της αθωότητας- στον βωμό του οικονομικού ετεροπροσδιορισμού και ετεροκαθορισμού, εύλογα μπορεί να διερωτηθεί κανείς αν ο «Πολίτης Κέιν» θα είχε την δυνατότητα, πεθαίνοντας, να ανασύρει από την άβυσσο του υποσυνειδήτου του το αγαπημένο του παιδικό έλκηθρο με τους διάσπαρτους πάνω του ροδανθούς, το «rosebud» της δικής του παιδικής αυτονομίας και του δικού του παιδικού αυτοκαθορισμού.

A. Το 1941, μέσα στην δίνη του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου, ο Όρσον Γουέλς γύρισε -συγκεκριμένα σκηνοθέτησε και πρωταγωνίστησε σε αυτήν- την ταινία «Πολίτης Κέιν», αναλαμβάνοντας ταυτοχρόνως την παραγωγή αλλά και την συγγραφή του σεναρίου της μαζί με τον Χέρμαν Μάνκιεβιτς. Ταινία που άφησε ανεξίτηλο το στίγμα της στην ιστορία του Παγκόσμιου Κινηματογράφου, θεωρούμενη από πολλούς -ίσως μαζί με τον «Δεσμώτη του Ιλίγγου» του Άλφρεντ Χίτσκοκ (1958)- έως σήμερα ως η κορυφαία και πιο ολοκληρωμένη κινηματογραφική δημιουργία.

Κεντρικό πρόσωπο της ταινίας ο μεγαλοεκδότης Τσαρλς Φόστερ Κέιν, ο οποίος ξεκίνησε σχεδόν από το μηδέν και αρπάζοντας κάποιες στοιχειώδεις επιχειρηματικές ευκαιρίες έγινε στην συνέχεια ένας από τους πλουσιότερους ανθρώπους στις ΗΠΑ ή και παγκοσμίως. Πρότυπο του Όρσον Γουέλς ήταν πρωτίστως ο Αμερικανός μεγαλοεκδότης Ουίλιαμ Ράντολφ Χίρστ, στον οποίο ο δημιουργός προσέθεσε πολλά προσωπικά του στοιχεία. Ο Κέιν παντρεύτηκε επανειλημμένως, απέκτησε έναν τεράστιο κύκλο «φίλων» και γνωστών, αλλά ακολούθησε συνειδητά τον δρόμο της μοναξιάς, αιχμάλωτος του εγωισμού του και της δίψας του για εξουσία μέσω της ασίγαστης σώρευσης κάθε μορφής πλούτου. Στο τέλος απομονώθηκε στο δικό του «Κάμελοτ», στην φαραωνικών διαστάσεων έπαυλη «Ζαναντού» («Xanadu»), όπου και πέθανε.

B. Η ταινία αναπαριστά με συγκλονιστικό τρόπο τις τελευταίες στιγμές του «Πολίτη Κέιν» στην έπαυλή του, γεμάτη από αμύθητης αξίας κειμήλια που πακετάρονται για να μεταφερθούν κάπου αλλού. Στο αναμμένο τζάκι πετιούνται βιαστικά άχρηστα προσωπικά του αντικείμενα. Τελευταία κραυγή του Πολίτη Κέιν» είναι μία μυστηριακή λέξη, «rosebud», που σημαίνει «ροδανθός», το μπουμπούκι του τριαντάφυλλου. Η ουσιαστική πλοκή της ταινίας περιστρέφεται, κατά το μεγαλύτερο μέρος της, γύρω από την προσπάθεια ενός παθιασμένου δημοσιογράφου της εφημερίδας «Newsreel», του Τζέρι Τόμπσον, να αποκρυπτογραφήσει την σημασία του «rosebud». Μάταιος κόπος.

Κάπως έτσι ο Όρσον Γουέλς αφήνει τον θεατή να αποκαλύψει μόνος του, συμμετέχοντας κατά κάποιο τρόπο ενεργώς στην ταινία, το «μεγάλο μυστικό», να λύσει το «αίνιγμα» του «Πολίτη Κέιν». Στην τελευταία σκηνή, λοιπόν, ο

προσεκτικός θεατής παρατηρεί την γυάλινη μπάλα με το μικρό σπίτι στο χιόνι μέσα της που κρατούσε, πριν αφήσει την στερνή πνοή του, ο «Πολίτης Κέιν». Γυάλινη μπάλα που τον φέρνει πίσω στην πρώιμη παιδική του ηλικία, όταν το πιο πολύτιμο πράγμα γι' αυτόν ήταν ένα παιδικό ξύλινο έλκηθρο με ζωγραφισμένους πάνω του κόκκινους ροδανθούς. Αυτό το έλκηθρο ήταν ό,τι απέμεινε στον Τσαρλς Φόστερ Κέιν ως το πιο «ακριβό» απόκτημα της πολυτάραχης ζωής του.

Ο «Πολίτης Κέιν» περιγράφει και καταγράφει αριστουργηματικά την ματαιότητα του «αμερικανικού ονείρου», του ονείρου της απόκτησης άμετρου πλούτου και της λατρείας της χλιδής, με μόνο στόχο την άσκηση μίας απόλυτης εξουσίας πάνω στους άλλους. Εκείνης που κάνει τελικώς τον άνθρωπο σκληρό και κυνικό, έως ότου αντιληφθεί την ασήμαντότητα της οικονομικής σημασίας των πραγμάτων. Τότε, μοιραία, γυρίζει πίσω στην περίοδο της παιδικής ξεγνοιασιάς και της συνακόλουθης αθωότητας. Στην περίοδο του «αυτοκαθορισμού», όπως σημειώθηκε στην αρχή, δηλαδή στην περίοδο κατά την οποία το παιδί μεταξύ άλλων δίνει σε κάθε πράγμα -και ιδίως στα παιχνίδια του- την αξία που εκείνο καθορίζει με τα αμιγώς προσωπικά του αξιολογικά κριτήρια. Αυτές τις μνήμες τότε, το 1941, ο «Πολίτης Κέιν» κατάφερε να τις περισώσει, πεθαίνοντας, από το χάος του υποσυνειδήτου.

Θα μπορούσε, άραγε, να συμβεί το ίδιο στην σύγχρονη, πολυπρισματική και πολυσύνθετη υπό την «επικυριαρχία» των αμιγώς οικονομικών προταγμάτων, εποχή μας; Καταλήγω με το πεσιμιστικό συμπέρασμα ότι σήμερα μάλλον θα ήταν αδύνατο για έναν σύγχρονο «Πολίτη Κέιν» να ξαναφέρει στην μνήμη του τον «ροδανθό» της αναντικατάστατης, ως μοναδικής, «παιδικής αθωότητας». Αν μη τι άλλο και γιατί το διάστημα, κατά το οποίο αυτό το παιδικό παιχνίδι έπαιξε ρόλο στις μακρινές απαρχές της ζωής του, θα ήταν βασανιστικά μικρό, παραδομένο ούτως ή άλλως στο πεπρωμένο της αδήριτης σχετικότητας του χρόνου.